

DOI: <https://doi.org/10.37634/efp.2022.5.2>
УДК 346.3

Анастасія Олександрівна **ГЛОБА**

студентка, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4351-5042>

e-mail: anastasiia.hloba.ua@gmail.com

ФОРС-МАЖОР ТА ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ СУБ'ЄКТАМИ ГОСПОДАРЮВАННЯ В ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ НА ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Досліджено поняття “форс-мажор”, його співвідношення з поняттям “обставини непереборної сили”, їх нормативне визначення та особливості правового регулювання. Визначені особливості застосування форс-мажору в умовах воєнного стану. Досліджено обставини війни, які можуть вважатися форс-мажором, а також встановлено необхідність наявності причинно-наслідкового зв'язку для визнання події форс-мажором в умовах війни. Також зазначено про необхідність визначення в договорі положень, які дозволяють застосувати форс-мажор стосовно обставин, які виникли внаслідок війни в договірних зобов'язаннях суб'єктів господарювання.

Ключові слова: воєнний стан, війна, договір, зобов'язання, обставини непереборної сили, причинно-наслідковий зв'язок, суб'єкт господарювання, форс-мажор

ВСТУП

Форс-мажор є одним з інструментів правового механізму, що дозволяє учасникам господарських договірних відносин убезпечити себе від відповідальності за негативні наслідки, які виникли через обставини, стосовно яких неможливо було вжити заходів для їх уникнення, а також стосовно обставин, передбачення яких перебуває за межами можливостей сторін. Війна на інтуїтивному рівні сприймається як об'єктивно існуюче явище, точне настання якого, як і наслідки, які воно спричиняє, неможливо з достовірністю спрогнозувати та спроєктувати на договірні правовідносини сторін. З огляду на це, в сучасних умовах воєнного стану постало питання визначення особливостей правового впливу війни на договірні правовідносини, для чого можна і доцільно було б використати правовий механізм форс-мажору.

Дослідженням понять «форс-мажор» та «обставини непереборної сили» займалися такі вчені, як Г.К. Матвєєва, Е.В. Пасека, В.Д. Примака, П.Г. Семенова, О.О. Красавчикова, М.М. Агаркова, О.О. Йоффе, Ф.Х. Калмикова, К.А. Флейшиць, Б.С. Антимонова, І.С. Канзафарова, С.С. Драганов та ін. Проте, з огляду на новизну теми дослідження, наукових праць, що стосуються використання форс-мажору в умовах воєнного стану є обмаль. Зокрема, однією з таких вчених є І. Кальницька.

МЕТА роботи – аналіз нормативного регулювання форс-мажору в умовах воєнного стану та особливостей його застосування суб'єктами господарювання у договірних правовідносинах.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У проведенні дослідження використано загальнонаукові (діалектичний, монографічний, метод синтезу та порівняння) та спеціальні методи (формально-логічний, тлумачення норм права).

РЕЗУЛЬТАТИ

Цивільний Кодекс України (ЦКУ) та Господарський Кодекс України (ГКУ) не використовують термін “форс-мажор” для позначення досліджуваного правового явища. Таке словосполучення обумовлене юридичною практикою, що “запозичила” цей термін з іноземних джерел. Проте і такий термін отримав своє

нормативне закріплення. Так, у ч.2 ст.14-1 Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні» форс-мажорними обставинами (обставинами непереборної сили) є надзвичайні та невідворотні обставини, що об'єктивно унеможливають виконання зобов'язань, передбачених умовами договору (контракту, угоди тощо), обов'язків згідно із законодавчими та іншими нормативними актами [1].

У ЦКУ та ГКУ це правове явище визначене як обставини непереборної сили. Відповідно до ст. 617 ЦКУ особа, яка порушила зобов'язання, звільняється від відповідальності за порушення зобов'язання, якщо вона доведе, що це порушення сталося внаслідок випадку або непереборної сили [2]. Відповідно до ч. 2 ст. 218 ГКУ, у разі якщо інше не передбачено законом або договором, суб'єкт господарювання за порушення господарського зобов'язання несе господарсько-правову відповідальність, якщо не доведе, що належне виконання зобов'язання виявилось неможливим внаслідок дії непереборної сили, тобто надзвичайних і невідворотних обставин за даних умов здійснення господарської діяльності [3].

Слід звернути увагу на те, що в обох кодифікованих актах України за настання форс-мажору передбачене лише звільнення від відповідальності за порушення зобов'язання, проте такі обставини не звільняють від виконання зобов'язань, що виникли за договором. Підтвердження цьому є спеціальні нормативні приписи ЦКУ, що регулюють окремі види договірних правовідносин. Так, всі норми ЦКУ, що містять згадку про обставину непереборної сили, вказують на ненастання відповідальності для сторони договору лише внаслідок порушення зобов'язання:

– продавець відповідає за недоліки товару, якщо він не доведе, що вони виникли внаслідок непереборної сили (ч. 2 ст. 679 ЦКУ);

– підрядник не має права вимагати від замовника плату за роботу або оплату витрат у разі руйнування або пошкодження об'єкта будівництва внаслідок непереборної сили до спливу встановленого договором будівельного підряду строку здачі об'єкта (ч. 5 ст. 879 ЦКУ);

– за затримку у відправленні транспортного засобу, що перевозить пасажирів, або запізнення у прибутті такого транспортного засобу до пункту

призначення перевізник сплачує пасажирові штраф, якщо перевізник не доведе, що ці порушення сталися внаслідок непереборної сили (ч. 1 ст. 922 ЦКУ);

– професійний зберігач відповідає за втрату (нестачу) або пошкодження речі, якщо не доведе, що це сталося внаслідок непереборної сили (ч. 2 ст. 950 ЦКУ);

– управитель відповідає за завдані збитки, якщо не доведе, що вони виникли внаслідок непереборної сили (ст. 1043 ЦКУ).

Водночас жоден припис не містить положення про можливість невиконання чи розірвання договору на цій підставі, з чого можна зробити висновок, що такий правовий наслідок за умови настання форс-мажорних обставин законом не передбачений. Той самий висновок можна зробити і від розташування припису про форс-мажор в ГКУ, а саме у ст. 218 під назвою “Підстави господарсько-правової відповідальності”.

Окрім цього, таке “звільнення” від відповідальності обмежується лише тими зобов’язаннями, виконанню яких “завадив” форс-мажор.

Прикладом невиконання договірних зобов’язань через форс-мажор може слугувати неможливість здійснити постачання територією України внаслідок руйнування доріг та безперервних обстрілів. Проте, якщо постачання мало здійснюватися в регіонах, де бойові дії не велися, і була можливість безпечного транспортування, посилаючись на форс-мажор буде неможливо [4].

Це є особливістю такого механізму як форс-мажор, яка передбачає необхідність наявності конкретної причинно-наслідкової зв’язки між порушенням зобов’язання стороною і обставиною непереборної сили, якою може бути і війна в конкретному розумінні. Тобто не просто стан війни у всій країні, а конкретний її прояв у вигляді якогось негативного наслідку, що падає під ознаку непереборної сили і водночас є основним фактором, що зривив виконання зобов’язання без порушення неможливим. Що таке стан війни і взагалі як визначити причинно-наслідковий зв’язок між цією обставиною і можливістю застосування механізму форс-мажору необхідно розібрати детально.

Так, 24 лютого 2022 р. внаслідок збройної агресії російської федерації проти Українського народу Указом Президента України № 64/2022 постановлено ввести в Україні воєнний стан із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 р. строком на 30 діб [5]. Цей стан був продовжений і діє станом на момент написання цієї роботи. Воєнний стан введений на всій території України і тому на перший погляд стосується усіх суб’єктів господарювання в Україні. Проте, як зазначено раніше, для застосування форс-мажору необхідні конкретні обставини, які безпосередньо вплинули на неможливість кредитора виконати зобов’язання без порушень. Відповідно до найбільш детального припису законодавства, що розкриває поняття форс-мажор, а саме ч. 2 ст. 14-1 Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні», проявами форс-мажору можуть бути загроза війни, збройний конфлікт або серйозна погроза такого конфлікту, включаючи але не обмежуючись ворожими атаками, блокадами, військовим ембарго, дії іноземного ворога, загальна військова мобілізація, військові дії, оголошена та неоголошена війна, дії суспільного ворога, збурення, акти тероризму, диверсії, піратства, безладу, вторгнення, бло-

када, революція, заколот, повстання, масові заворушення, введення комендантської години, експропріація, примусове вилучення, захоплення підприємств, реквізиція, громадська демонстрація, блокада, страйк, аварія, протиправні дії третіх осіб, пожежа, вибух, тривалі перерви у роботі транспорту, регламентовані умовами відповідних рішень та актами державних органів влади, закриття морських проток, ембарго, заборона (обмеження) експорту/імпорту тощо [1]. З цієї норми можна встановити, що воєнний стан не є форс-мажором, проте фактична оголошена чи неоголошена війна є таким випадком.

Схоже положення міститься і в Регламенті засвідчення Торгово-промисловою палатою України та регіональними торгово-промисловими палатами форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили), затвердженого Рішенням президії Торгово-промислової палати України 15.07.2014 № 40(3). Відповідно до п. 3.1.1 цього Рішення форс-мажорні обставини (обставини непереборної сили) (Force Majeure) – це надзвичайні та невідворотні обставини, які об’єктивно впливають на виконання зобов’язань, передбачених умовами договору (контракту, угоди тощо), обов’язків за законодавчими та іншими нормативними актами, дію яких неможливо було передбачити та дія яких унеможливило їх виконання протягом певного періоду часу [6]. В цьому ж положенні здійснюється перерахування обставин, в яких може бути виражений форс-мажор, що за змістом повністю збігаються з положеннями ст. 14-1 Закону “Про торгово-промислові палати в Україні”. Більш важливим є те, що в п. 3.1.1 Рішення прямо встановлено, що вищезазначений перелік обставин не є вичерпним [6], що з невідомої причини не визначено у жодному із законів, що уже раніше згадувалися в цій науковій роботі. Так само важливим і унікальним є положення п. 3.2. Рішення, відповідно до якого фінансова та економічна криза, дефолт, зростання офіційного та комерційного курсів іноземної валюти до національної валюти, недодержання/порушення своїх обов’язків контрагентом боржника, відсутність на ринку потрібних для виконання зобов’язання товарів, відсутність у боржника необхідних коштів не вважаються форс-мажорними обставинами (обставинами непереборної сили) [6]. Це є дуже важливим уточненням в умовах воєнного стану, адже стан війни може породжувати й негативні економічні кризові процеси на які, враховуючи це положення, неможна посилаючись як на прояв форс-мажору у зв’язку з війною.

Також слід зазначити, що Торгово-промисловою палатою України оприлюднено лист № 2024/02.0-7.1 від 28 лютого 2022 р., яким повідомлено, що військова агресія російської федерації проти України є форс-мажорною обставиною (обставиною непереборної сили) [4].

Проте не слід забувати, що наявність причинно-наслідкової зв’язки між порушенням зобов’язання та цією обставиною все одно підлягає встановленню і має полягати у конкретних негативних наслідках, які, як зараз часто зустрічається в юридичній практиці, пов’язані з таким наслідком цієї обставини, як пошкодження, порушення шляхів логістичного зв’язку чи поставок, через що відбувається порушення строку виконання зобов’язань у багатьох суб’єктів господа-

рювання України.

Окрім цього, не слід забувати і про свободу договору, яка дозволяє сторонам встановити “власні правила гри”, що часто має місце. Так, на практиці використовуються такі умови договору, як строк попередження стороною іншої сторони про неможливість уникнути порушення зобов'язання через настання форс-мажору, який унеможливує подальше виконання договору без порушення його умов. Наслідком недотримання такої умови, якщо вона прописана в договорі, зазвичай є неможливість використання механізму форс-мажору попри наявність обставин, що підпадають під його визначення. Закон не забороняє встановлення й інших умов використання цього механізму як і додаткових обставин, що вважатимуться форс-мажором. В умовах воєнного стану цей механізм не зазнав змін, проте став більш застосовним у зв'язку з ризиками, які несе таке непередбачуване явище як війна.

ВИСНОВКИ

Отже, форс-мажор є важливим механізмом, який допомагає мінімізувати потенційні втрати суб'єктів господарювання від ризиків, що несе в собі таке непередбачуване явище як війна. Поняття форс-мажор визначене законодавством, проте у кодифікованих актах вживається поняття “обставин непереборної сили”. В умовах воєнного стану цей механізм хоч і має підстави для широкого застосування, проте він може бути застосований лише за наявності прямого причинно-наслідкового зв'язку між порушенням зобов'язання та конкретним проявом обставин форс-мажору, що його спричиняє. Він не є підставою для невиконання зобов'язання чи розірвання договору. Також не слід забувати, що застосування форс-мажору залежить від умов договору, в яких він прописаний, і відповідно за допомогою яких він може бути змінений.

Список використаних джерел

1. Про торгово-промислові палати в Україні: Закон України від 2 грудня 1997 року № 671/97-ВР. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-вр#Text>
2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
3. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19#Text>
4. Кальницька І. Бізнес для бізнесу: що передбачає форс-мажор під час війни. *Інтернет-видання Mind*. 2018. URL: <https://mind.ua/openmind/20237964-biznes-dlya-biznesu-shcho-peredbachae-fors-mazhor-pid-chas-vijni>
5. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 року №64/2022. Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>
6. Регламент засвідчення Торгово-промисловою палатою України та регіональними торгово-промисловими палатами форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили): Рішення президії ТПП України від 15 липня 2014 № 40(3). *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0040571-14#Text>

References

1. On Chambers of Commerce and Industry in Ukraine: Law of Ukraine of December 2, 1997 № 671/97-VR. Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-вр#Text> (in Ukrainian)
2. Civil Code of Ukraine of January 16, 2003 № 435-IV. Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (in Ukrainian)
3. Economic Code of Ukraine of January 16, 2003 № 436-IV. Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19#Text> (in Ukrainian)
4. Kalnytska I. Business for business: that involves force majeure during the war. *Online edition of Mind*. 2018. URL: <https://mind.ua/openmind/20237964-biznes-dlya-biznesu-shcho-peredbachae-fors-mazhor-pid-chas-vijni> (in Ukrainian)
5. On the imposition of martial law in Ukraine: Decree of the President of Ukraine of February 24, 2022 №64 / 2022. Official Internet Representation of the President of Ukraine. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (in Ukrainian)
6. Regulations for certification by the Chamber of Commerce and Industry of Ukraine and regional chambers of commerce and industry of force majeure (force majeure): Decision of the Presidium of the CCI of Ukraine of July 15, 2014 № 40 (3). *Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0040571-14#Text> (in Ukrainian)

Anastasiia HLOBA

student, Taras Shevchenko National University of Kyiv

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4351-5042>

e-mail: anastasiia.hloba.ua@gmail.com

FORCE MAJOR AND PECULIARITIES OF ITS APPLICATION BY BUSINESS ENTITIES IN CONTRACTUAL OBLIGATIONS DURING THE MARTIAL LAW IN UKRAINE

Introduction. Force majeure is one of the tools of the legal mechanism that allows the parties to economic contractual relations to protect themselves from liability for negative consequences arising from circumstances in which it was impossible to take measures to avoid them, as well as in circumstances beyond their control. Intuitive war is perceived as an objectively existing phenomenon, the exact occurrence of which, as well as the consequences it causes, can not be reliably predicted and projected on the contractual relationship of the parties. Because of this, in the current conditions of martial law, the question arose of determining the features of the legal impact of war on contractual relations, for which it is possible and appropriate to use the legal mechanism of force majeure.

The purpose of the paper is to analyze the normative regulation of force majeure in martial law and the features of its

application by business entities in contractual relations.

Results. The concept of "force majeure", its relationship with the concept of "force majeure circumstances", their normative definition and features of legal regulation are studied. Peculiarities of force majeure application in martial law are determined. The circumstances of the war, which can be considered force majeure, have been studied, as well as the need for a causal link to recognize the event as force majeure in wartime. It is also stated that the contract should specify the provisions that will allow the application of force majeure to the circumstances arising from the war in the contractual obligations of economic entities.

Conclusion. Force majeure is an important mechanism that helps to minimize the potential losses of businesses from the risks of such an unpredictable phenomenon as war. The concept of force majeure is defined by law, but the codified acts use the concept of "force majeure circumstances". Under martial law, although this mechanism is widely used, it can only be used if there is a direct causal link between the breach of the obligation and the specific manifestation of the force majeure that causes it. It is not a ground for non-performance or termination of the contract. It should also be borne in mind that the application of force majeure depends on the terms of the contract in which it is spelt out and, accordingly, by which it can be changed.

Keywords: business entity, casus, causation, contract, force majeure, martial law, obligations, war